

JÁKI LÁSZLÓ

Önképzőkörök

A tehetségmentés egy lehetséges útja¹

ISKOLA – VILÁG

BEVEZETÉS

A tehetséggondozás a pedagógia egyik alapkérdése. A megoldások keresése lényegében azonos a nevelés történetével. Napjaink gyakorlata a XVIII. században kialakult európai oktatási rendszer különböző módosított változatain alapul, immár azonban nem elégedhetünk meg ezek újabb és újabb korrekcióival, a gyökeres átalakítás a sürgős teendő. Ehhez a mai gyakorlatok átfogó kritikai elemzésére volna szükség.

Példaként említhetjük a századeleji hazai reformpedagógia (Nagy László, Ranschburg Pál és mások) biztató törekvéseit, melyek a pedagógiában a pszichológiai szempontok érvényesítését szorgalmazták, de törekvéseik csak nagyon kis mértékben befolyásolták a megszontosodott herbarti gyakorlatot. A helyzet az ötvenes években, Kairov és Goncsarov didaktikai nézeteinek érvényesülése idején, az adott politikai-ideológiai viszonyok között tovább súlyosbodott.

Meggyőződésünk az egész rendszert érintő változások szükségessége. Ezeket a változásokat segítheti, ha a múltból kiemeljük azokat az elemeket, melyek alapjait jelenthetik a jövő pedagógiájának.

Írásunk neveléstörténeti megközelítésű; arra vállalkozunk, hogy néhány esetet felidézve felhívjuk a figyelmet a hazai *önképzőköri hagyományra*. Melyben egyszerre volt jelen a tehetségnevelés, a tehetségmentés, az egyéni differenciálás. Az önképzőkörök lehetőséget adtak a diákoknak egy-egy tudományterület mélyebb tanulmányozására, tudásuk közösség előtti bemutatására. Bár figyelembe kell vennünk, hogy az önképzőkörök többsége a kultúra szűkebb területeit érintette, irodalmi és/vagy történelmi tematikájú volt.

¹ A félbemaradt kéziratot Takács Géza gondozta. A szöveget a legszükségesebb olvasószerkesztői módosításokkal adjuk közre. (A szerk.)

ÚT A TEHETSÉG KIBONTÁSÁHOZ

Közel száz évvel ezelőtt írta Somogyi József: „A tehetség a legnagyobb kincs, a legértékesebb Isten-adomány, mellyel a legbölcsebben kell gazdálkodnunk. A fel nem használt vagy helytelenül kihasznált tehetség a legnagyobb veszteség. Ezért egyének és népek sorsa elsősorban attól függ, hogy mily racionálisan tudnak gazdálkodni a rájuk bízott tehetségösszeggel.”¹

A fenti megállapítás óta eltelt évtizedekben a tehetség jelentősége felértékelődött. A tehetséggel való „gazdálkodás” politikai, gazdasági és – bármennyire szomorú – katonai kérdéssé is vált.

Köztudott, hogy egy világversenynek vagyunk a résztvevői, és ennek a versenynek egyik legfontosabb tényezője a tehetség. A tét egyre nagyobb és egyre összetettebb, és bizonyos, hogy az oktatásügy számos kérdését érinti.

Az optimális megoldások keresése beláthatatlanul nagy feladatot jelent az új generáció jövőjéért felelős pedagógia számára, ezért meggyőződésünk, hogy több mint nosztalgia, ha az útkeresésnek egy múltbéli, ma már szinte elfelejtett módszerét felidézünk, hiszen annak egyes elemei – ha módosítva is – ma is hasznosíthatók lennének.

Fontosnak tartjuk az önképzőköri teljesítményeket felmutatni, értelmezni, hiszen azok olykor valódi, időtálló értékek, de ennél is fontosabbnak tartjuk azokat a „szárnypróbálgatókat”, melyek csak később vezettek igazi teljesítményekhez.

Az esettanulmányaink azt bizonyítják, hogy egy-egy sikeres pályamunka növelte az önképzőköri tagok önbizalmát, hozzájárult személyiségük pozitív alakulásához, sokszor megváltoztatta a tantárgyakhoz, műveltségi területekhez való viszonyukat, megalapozta szellemi pályafutásukat. Sok esetben az egyes területen elért siker kedvezően hatott a pályázók más területek iránti fogékonyságára is.

A jelenlegi iskolai gyakorlat az átlagot becsüli. A „tökéletes diák” az, aki a tanított ismeretek valamennyi területén egyformán tud teljesíteni, holott a valódi társadalmi követelmény nem ez. És egyre kevésbé ez.

A kutatások azt igazolják, hogy a zenei, matematikai és költői génusz korai jelentkezése más területeken nem jelent automatikusan kiemelkedő adottságokat. Noha hozunk példákat arra is, hogy a sikeres ifjú irodalmár később kiváló orvos, mérnök vagy agrárszakember lett.

Az iskola nem becsüli a tehetségek próbálkozásait. Pedig ezek többnyire – egyenes úton vagy kerülővel – elvezetnek a célhoz, azaz a kiemelkedő teljesítményhez. Amennyiben ezzel tisztában lennénk, a hagyományos oktatásnak keresni kellene a jó megoldásokat: tanulnia kellene az önképzőkörök gyakorlatából.

¹ Forrás: Dr. Somogyi József (1934): *Tehetség és eugenika. A tehetség biológiai, pszichológiai és szociológiai vizsgálata*. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest. Letöltés: http://mtda.hu/books/somogyi_jozsef_tehetseg_es_eugenika.pdf

AZ ÖNKÉPZŐKÖRÖK MŰKÖDÉSE

Az önképzés hazai múltja ismert, így csak azokra az elemekre utalunk, melyeket a mai gyakorlatban is hasznosíthatónak vélünk.

Az önképzőköri tagság *önkéntes* volt, s általában az utolsó két osztályra, tehát a 16–18 éves korosztályra terjedt ki. Bár több helyen az alsóbb osztályos tanulók is részt vehettek az önképzőkör munkájában, ők szavazati joggal nem rendelkeztek, és általában nem is pályázhattak.

Kezdetben az önképzőköri tagság elsősorban az irodalom iránt érdeklődő tanulókból került ki. Az önképzőköri munkába bekapcsolódó tanulók sokszor már a gyermekkoruktól kezdve érdeklődtek az irodalom iránt. A családi háttér, a korai iskolai évek, az olvasás és az irodalom megszerettetése, valamint az iskola szellemisége egyaránt hozzájárultak az önképzőkörök megalakulásához és tartalmas működéséhez.

A körök kapcsolata az iskolavezetéssel korszakonként változott. Alapításukat vagy a tanulók, vagy az iskola fenntartója, vagy igazgatója kezdeményezte. A körök tanárelnökeit ugyan az igazgatók jelölték ki, de azok működését – saját szabályzatukkal, majd döntéseikkel a programról, a témákról, az ülésekről – a tanulók maguk irányították.

Ez az önállóság teremtette meg az önképzőköri munka *szellemi függetlenségét*. A tanárelnökök, kevés kivétellel, inkább csak tanácsadók voltak, az érdemi munkát közvetlenül ritkán befolyásolták.

Meghatározta a az önképzőkörök munkáját, hogy a tanulók minden esetben szabadon választották meg tisztségviselőiket, a diákelnököt, pénztárost, könyvtárost, jegyzőt stb. Ez néha komoly vitákkal járt, de éppen ez az *önállóság* növelte a tagság tekintélyét, biztosította a körök szellemi szabadságát, váltott ki lelkesedést és azonosulást a tagságból, érdeklődést a tagságon túl is, s alighanem ez volt a garanciája az önképzőkörök minőségének is.

Összejöveleiket – különböző elnevezéssel – a tanítási óraktól függetlenül, ritkán hente, gyakrabban havonként a délutáni órákban, esetleg vasárnap tartották. Az üléseken rendszerint a tanárelnök is részt vett, de a program szervezésében, levezetésében a megválasztott diákelnök volt illetékes. Az ülések eseményeiről legtöbbször jegyzőkönyv készült, így azokról viszonylag gazdag információink vannak. Az iskolai értesítők rövidebben vagy hosszabban beszámoltak a körök működéséről.

Az összejöveleik, ülések lefolyása önképzőkörönként és alkalmanként is jelentősen eltérő lehetett. A program középpontjában általában a tagok munkáinak ismertetése, bemutatása, előadása, megvitatása állt, amit azok értékelése, bírálata követett. A kijelölt bírálók nagy szigorúsággal látták el feladatukat, ám a végső értékelést a vitát követő szavazás alakította ki. Ennek eredményétől függően az elfogadott munkákat az érdemkönyvbe, vagy máshol az úgynevezett „aranykönyvbe” rögzítették. Ahol erre mód volt, a munkákra pályázatot is kiírtak. A sikeres pályázatokat könyvvel vagy pénzzel jutalmazták.

A körök legtöbbször önálló költségvetéssel rendelkeztek. Ennek pénzügyi forrása alapítványok, szülők, magánszemélyek adományaiból és/vagy saját rendezvények bevételeiből származott. Sok esetben az önképzőköröknek külön könyvtáruk is volt, sőt irodalmi folyóiratokra is előfizettek.

Mondanivalónk szempontjából fontos, de nehezen meghatározható a *képesség*, a *tehetség* és a *teljesítmény* fogalma. Goethe szerinte a legtöbb, amit a gyermekünknek adhatunk: a „gyökerek” és „szárnyak”. Az önképzőkörök valóban *gyökereket* jelentettek az érdeklődés felkeltésében, irányításában és alakításában, és *szárnyakat* adtak a szellemi felkészüléshez, a tudással való boldoguláshoz. De az önképzőköri teljesítmény „haszna” tekintetében megfontolandó az a japán szemlélet is, mely a *szorgalmat*, a *szándékot* és a *törekvést* a felkészültséggel és a teljesítménnyel egyenrangú pozitív tulajdonságoknak tartja.

Ebből a hármából a teljesítmény elérésének *szándékát* emelném ki, az érdeklődés, a motiváció megjelenését, a módszer keresését, hiszen ez már egy lappangó jövőterv. E lelki mozzanat meglétének bizonyítása természetesen csak közvetett lehet; az önképzőkörök tartós fennmaradása, tagságuk iskolai presztízse, a sosem apadó érdeklődés igazolhatja. Hiszen a „szürke” önképzőköri tagokról, akiknek nem volt sikeres pályázata, mit sem tudunk – pedig az önképzőkörben való részvételük során szerzett impulzusaikat később, a maguk területén bőséggel kamatoztathatták.

Itt kell megemlíteni, hogy az önképzőköri munka – mint erre majd számos bizonyítékot olvashatunk – versenyt jelentett. A tagság elismerése, önképzőköri funkciók elnyerése, az eredmények rögzítése, a pályadíjak nem csak nagyobb teljesítményre serkentettek, hanem egyúttal lehetőséget teremtettek a tagoknak az önértékelésre, képességeik felmérésére.

Fontos még hangsúlyozni egy magától értetődő elemet, hogy az önképzőköri munka olvasást feltételez. Sokat olvasó fiatalokat. Mint említettük, az önképzőköröknek gyakran saját könyvárúk volt. A legtöbb önképzőkör könyveket vásárolt, folyóiratokra fizetett elő. Több önképzőkör vállalkozott kéziratossá vagy sokszorosított lap kiadására. Mindezek hozzájárultak az *olvasási igény* megerősödéséhez, ami a képességek kibontásának előfeltétele.

NÉHÁNY JELES ÖNKÉPZŐKÖR

Az önképzőkörökben tevékeny szerepet vállaló és ott sikereket ért, majd jeles kulturális személyiségekké váló tagok alkalmi (mert tetszés szerint bővíthető) névsora, illetve önképzőköri élményeik rövid jellemzése előtt jelzésszerűen bemutatunk néhány önképzőkört, olyanokat, amelyeknél az érdeklődési kör a szokásosnál tágabb volt.

Budapesten az **V. ker. M. Kir. Áll. Bolyai Főreáliskolában** az önképzőkört olyan versenypályának¹ tekintették, ahol a felső osztályos tanulók első alkotói, előadói bemutatkozásaikra kaptak lehetőséget. A célt 1922-ben így fogalmazták meg: az önképzőkör „érdeklődést akar kelteni tagjaiban az irodalom, a művészet iránt, hazafias lelket öntetni beléjük, önállóságot fokozni, zenei tehetségüket fejleszteni igyekszik; célját nemes versenyekkel pályadíjak kiütésével, emlékülések, emlékünnepélyek, hangversenyek, szavalóversenyek tartásával éri el.”

¹ Az eredeti kéziratban néhány jellegzetes elemet kiemelt a szerző, amelyeket az önképzőkörök jellemzéseként vagy az egyéni pályák sajátosságaként fontosnak – vélhetően további kutatásra érdemesnek – tartott, ezeket érintetlenül hagytam, aláhúzással jelöltem. (TG)

Sepsiszentgyörgyön az önképzőkör különlegesen nagy figyelmet fordított folyóiratok előfizetésére. A megrendeléseket egy négytagú bizottság hagyta jóvá. Példaként említjük, hogy 1904/1905-ben a következő lapokra fizettek elő: Magyar Nemzet, Pesti Hírlap, Székely Nemzet, Magyar Szó, Budapesti Hírlap, Vasárnapi Újság, Magyar Szalon, Új Idők, Magyar Nyelvőr, Borsszem Jankó, Mátyás Diák, Tanodai Lapok.

A **Szegedi Bölcselkedők Olvasó Társaságát** (később Horváth Cyrill Olvasó Társaság) 1840-ben alapították piarista tanárok. Az önképzőkör rendszeresen vásárolt könyveket. A gyakorlat az volt, hogy a tagok minden csütörtökön összejöttek, ilyenkor nyelvtudománnyal foglalkoztak, megbeszéltek az olvasottakat, és értelmezték az olvasás közben nem értett, szokatlan vagy régebbi szavakat. Az önképzőkörnek számos olyan tagja volt, akik később jelentős szerepet töltek be a hazai közéletben. 1914/15-ben a kör legszorgalmasabb tagja Mályusz Elemér (1898–1989) volt, a későbbi kiváló történész. Tag volt Ortutay Gyula (1910–1978) néprajzkutató, az MTA tagja, 1947 és 1950 között oktatásügyi miniszter, aki 1928/29-ben Dugonicsot tárgyaló munkájával, majd hittani és filozófiai tárgyú értekezésével vitte el az első díjat. 1929/30-ban Sótér István VII. osztályos aljegyző hittan-, magyar- és németdolgozataira kapott első díjat. 1930/31-ben az önképzőkör ifjúsági elnöke Straub Brunó, főjegyzője Sótér István volt. Straub latinból és németből nyert pályadíjat, Sótér magyar irodalmi tanulmányaival tűnt fel, s hittandolgozatán kívül nagy tanulmányt írt Gulácsy Irén történeti tárgyú műveiről. Később mindketten egyetemi tanárok, a Magyar Tudományos Akadémia tagjai és Kossuth-díjasok lettek.

Szalatnai Rezső (1904–1977) irodalomtörténész alapította a '30-as évek elején pozsonyi Királyi Katolikus Főgimnáziumban a **Móricz Zsigmond Önképzőkört**. Móricz hozzájárult nevének használatához, és rendszeresen megküldte a körnek a Nyugatot. Az önképzőkör munkájára jellemző volt a társadalmi kérdések iránti nyitottság, sokoldalúság, az önképzőköri munka korszerűsítése. Fitus Dezső tanárelnök szerint „Elvetettük a régi formákat, mindent mi az ódon, klasszikus önképzőkörökre emlékeztet. Mert bebizonyosodott előttünk, hogy a mai iskolakeretek között is lehet korszerűen dolgozni, nem kell épp fűzfapoétákat nevelni magunkból.” Az alapító Szalatnai Rezső a szokásostól eltérően maga is több előadást tartott a diákoknak. A hangsúlyt a valóság megismerésére helyezték. Ezért szociológiai felméréseket végeztek, ilyen jellegű előadásokat tartottak. Egy vita keretében például foglalkoztak a magyar falu helyzetével. Az önképzőkörnek népszerűt gyűjtő, játszó saját zenekara volt.¹

¹ Jáki László több korábbi írása is foglalkozik az önképzőkörökkel, ezek egyike: *Diáktársaságok, egyesületek szerepe az irodalom, az olvasás megszeretésében – Az önképzőkörök előtörténete (1790–1848)*. Könyv és Nevelés, 2014/3.; <https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-neveles/lapszamok/2014-3> (TG)

ÖNKÉPZŐKÖRI TAGOK, AKIK JELES ALKOTÓKKÁ, TUDÓSOKKÁ VÁLTAK

Edvi Illés Pál (1793–1871) 1812 és 1813 között a soproni Magyar Társaság¹ főjegyzője volt. Tanulmányai befejeztével több főúri családnál házitanító, majd utazásai során megismerkedik németországi pedagógiai törekvésekkel. Irodalmi munkássága vallási és pedagógiai vonatkozású. Szerzője *Az első oktatási szolgáló kézi könyvecske* című műnek (Buda, 1837.) Marczbányi-díjat nyert. 1835-től a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

Taubner Károly (1809–1860) matematikus, csillagász, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, soproni tanulmányai idején a Magyar Társaság titkára volt. Taubner a lelkeszi vizsga letétele után házitanító, majd Berlinben a filozófia mellett természettudományokkal, felsőbb mértannal és csillagászzal foglalkozott. Tudományos munkásságát német és olasz nyelvre is értékelték. Több kitüntetés mellett tagjának választotta több olaszországi tudományos egyesület.

A tizenhat nyelven beszélő **Ballagi Mór** (1815–1891) a pesti evangélikus gimnáziumban tanult, ahol az önképzőkör aktív tagja volt. Tanulmányait Pápán, Nagyváradon és a Pesti Egyetemen folytatta. Felkészültsége nyomán Eötvös kérésére tanulmányt írt a zsidókérdésről, mely széles körben ismertté tette a nevét. Nyelvészeti munkássága alapján a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választották. Sokoldalú tudományos munkásságán kívül említést érdemel, hogy rész vett a szabadságharcban.

Petőfi Sándor (1823–1849) életútjában meghatározó szerepe volt a különböző önképzőköröknek. Részletezésüktől eltekintünk, hiszen a szakirodalom bősséggel tárgyalta, de említést érdemel, hogy iskolai éve alatt számos bírálat érte verseit. Selmecen például egy szavalatát elfogadták, megjegyezve, hogy „nagyobb tüzet és melegebb érzést” vártak tőle. Pápán ugyancsak több bírálat érte, és az érdemkönyvbe való beírást korrekcióhoz kötötték.

Nehéz lenne eldönteni, hogy a bírálatok hozzájárultak-e tehetsége csiszolásához, vagy azokat társai szubjektív, igazságtalan kritikájának fogjuk-e fel. Tény, hogy Petőfi – nem csak magára vonatkoztatva – általában sem értett egyet a kritikával. Orlay Soma így írt erről: „Petőfi a kritikát, mint teljes életében, úgy akkor is gyűlölte. Erről véleménye az volt, hogy annak hatása sohasem jótékony, mert ahol tehetség nincs, ott semmiféle bírálat nem fogja

¹ A Magyar Társaságot, az első magyar önképzőkört 1790-ben alapították a soproni evangélikus líceum (ma Berzsenyi Dániel Evangélikus /Líceum/ Gimnázium és Kollégium) diákjai „Magyarul tanuló társaság” néven, az első évtizedekben országos jelentőségű közösség, jubileumai jeles kulturális-közéleti események. (<http://www.bdeg.hu/?page=felmenu&p=1-4>) A 2. világháború után szakadozik a működése, többször is évekre elakad, legutóbbi újjáélesztési kísérlete 2016-os, 2019-ben még van hír működéséről. (<https://www.sopronmedia.hu/cikkek/diakok-ujraalapitottak-a-soproni-magyar-tarsasagot>) (TG)

azt megteremteni, ahol pedig van, többnyire lehangoltságot idéz elő, s ha önlábán elég ereje nincs, meg is semmisítheti. Ha rossz valamely mű, az úgyis feledékenységbe vész, míg a jó magasztalás vagy megrovás nélkül is az örök életre számíthat.” Petőfi gondolatmenete némi korrekcióra szorul, mert nyilvánvaló, hogy a kritika hatása függ a kritikától érintett alkotó személyiségétől. Írásunk számos példát hoz arra, hogy a bírálat az érintetteket nagyobb teljesítményre sarkallta, s persze arra is, hogy másokat visszavonulásra készítetett.

A véletlen természetesen soha nem zárható ki teljesen, így **Jókai Mór** (1825–1904) életének alakulásából sem. A pápai diák magányos, visszahúzódó, zárkózott, félénk tanuló volt. Azt írták róla társai, hogy „valóságos remeteéletet él”. Gyökeres változást hozott életében az ifjúsági képzőtársaság, melynek szobatársa, barátja, Kerkapoly Károly is tevékeny tagja volt. 1841-ben már az iskolai év elején, november 21-én felolvasta a *Mi az?* című versét, melyet Finta Károly bíráló az érdemkönyvbe felveendőnek ítélte. Jókai számára új élet kezdődött. Következő év februárjában *Az isenitélet* című költeménye, rá tíz napra a *Halott* című költeménye kap elismerést. Természetesen a versek szárnypróbálgatások, de talán ennél is fontosabb, hogy a visszahúzódó Jókainak önbizalma megnő, a zárkózott fiúból társaságot kereső fiatalember lesz. Jókai írói személyiségének kialakulásához ez talán fontosabb, mint a kezdeti próbálkozások színvonala. Talán a gyenge, betegségre hajlamos fiút nem a pápai levegő, hanem az önképzőkori sikerei gyógyítják meg. Mikszáth így írt erről: „Ha testileg nem is, lelkében fölfrissül Pápán. Felhőből a földre ereszkedik kissé. A képzőtársaságban megkóstolt versenyek ízlenek neki. A szellemi birkózásban érzi fölényét, tehát áhítja azt. S ez hozza közelebb a fiúkhoz, akikkel mérkőznie kell. Érdekelni kezdik. Nem úgy, mint barátai, hanem úgy, mint súlyok és magasságok. Mérlegelni kell erejüket, tehetségüket, ha hozzájuk akar emelkedni. Vagy felülszárnyalni őket. Orlay Petrich jó novellákat ír, jobbakat, mint ő, Petrovics Sándornak egy verse a *Borozó*, nyomtatva jelent meg a Bajza Atheneumában. Ez már nem tréfadolog. Némi érdeklődéssel kezd tekinteni a »bakára« (így csúfolják Petrovicsot). A diákok között kézről-kézre jár a lap.”

Pákh Albert (1823–1867) író, a Kisfaludy Társaság tagja, több országos lap és a Vasárnapi Újság alapító szerkesztője. Diákkorában a Magyar Társaság főjegyzőjeként a társaság lapját, a Szünórákat szerkesztette.

Falk Miksa (1828–1908) író, politikus, publicista, országgyűlési képviselő 1843/44-ben főjegyző volt a pesti evangélikus gimnáziumban alakult Magyar Társadalom egyesület önképzőkörében.

Sokoldalú költői és történelmi tevékenységéért vált ismertté **Thaly Kálmán** (1839–1919), a Magyar Történelmi Társulat megalapítója, a *Századok* című történelemtudományi folyóirat szerkesztője. 15 éves korában került kapcsolatba a pápai Képzőtársasággal. Csepely Sándor, a költészettan tanára figyelt fel tehetségére. A Képzőtársaság 1854. december 10-én kelt jegyzőkönyve szerint a jelígés levelek feltörése után kitűnt, hogy a versek szerzője Thaly Kálmán. Ettől kezdve Thaly minden ülésen szerepelt verseivel, melyeket a bírálók

érdemkönyvbe rögzítésre méltónak találtak. 1854 decembere és 1856 júniusa között kb. 30 verse került előadásra, s ebből a bírálók szerint csak 2-3 nem ütötte meg a mértéket.

A sokat betegeskedő, gyengén tanuló **Mikszáth Kálmán** (1847–1910) a selmecbányai evangélikus líceumban, Petőfi egykori iskolájában kezdte meg középiskolai tanulmányait, de betegségei miatt tanulmányait megszakította, s csak édesanyja unszolására folytatta. Az iskolában intenzíven ápolták a Petőfi-hagyományokat, ami a diák Mikszáthra is hatott. Tagja volt az önképzőkörnek, és verseivel sorra nyerte a díjakat. Mindezek ellenére kizárták az önképzőkörből, mert csúfolódásra hajlamos természetével zavarta a kör „komoly” munkáját. Döntésüket feltételezhetően megbánták, mert egykori bírálói Mikszáthot negyven éves írói jubileuma alkalmából egy táviratban a „legnagyobb magyar humoristaként” köszöntötték.

Jancsó Benedek (1853–1931) aradi tanársága idején a Petőfi Sándor Önképzőkör alapító tagja volt. A nyolcadik osztályos tanulókból álló kör létszáma az 1880/81. tanévben meghaladt az ötvenet. Az évente 15-20 ülésen kívül megtartott nyilvános ülésekre a szülőket is meghívták. Ezeknek a bevételéből jutalmazták a pályaművek nyerteseit. Aktivitásukra jellemző, hogy az 1882/83. tanévben 17 bírálati ülést tartottak.

A pozsonyi katolikus főgimnázium kitűnő tanulója volt **Reviczky Gyula** (1855–1889). Az iskola magas színvonalára jellemző, hogy falai közül számos ismert értelmiségi került ki. Például Rudnyáskzy Gyula irodalmár, lapszerkesztő, Márki Sándor történész. Reviczky aktív tagja volt az önképzőkörnek. Dolgozataival, szavalaival sorra nyerte el a kör kitűzött jutalmait. Hetedikes korában Goethe *Iphigeniájának* egyik felvonását olyan szépen fordította magyarra, hogy nemcsak az első díjat nyerte el, hanem az évzáró ünnepélyen díszes körülmények között dicséretet is kapott érte. Nyolcadikos korában az önképzőkör titkáráként Berzsenyi Dánielnek mint ódaköltőnek jellemzésével és Katona József *Bánk bán* című darbjának esztétikai méltatásával nyert pályadíjat.

Bókay János (1856–1919), a hazai orvostudomány kiemelkedő képviselője 1871 és 1872 között a színvonalas budapesti evangélikus gimnázium nagy hagyományokkal rendelkező Arany János önképzőkörében irodalmi dolgozataival tűnt ki. A gimnázium színvonala, a tanári kar felkészültsége természetesen az önképzőkör munkáját is meghatározta.

Pekár Mihály (1871–1942) orvos, fiziológus, egyetemi tanár, a felsőház tagja az aradi Petőfi Sándor Önképzőkör tagja volt.

A Baumgarten-díjas **Osvát Ernő** (1876–1929) a nagyváradi premontrei gimnáziumban az Eötvös József Önképzőkörben talált önmagára és az irodalomra. Gyermekkora zaklatott volt. Életrajzírója szerint: „Az egyetlen képletes hely, ahol a tizenéves Osváth Ernő szabad lehet, a műveltség és művészet fantáziavilága, s ennek a gyarló földi megvalósulása: báró Eötvös Józsefről elnevezett gimnáziumi önképzőkör.” Az önképzőkör elnöke,

irodalomtanára, Ponty Kelemen furcsa tanáregyéniség volt. A piknikus alkatú irodalomtanár igyekezett a kör munkáját színesíteni. Hogy ez mennyire sikerült, erről egy tankerületi főigazgatói látogatás alkalmából írt jelentésben maga számolt be: „A tanulók működésében a felolvasásokon és szavalatokon kívül önálló dolgozatok megbírlása foglalja el a nagyobb részt. Írnak ugyan a tagok elvéve egyik-másik tudományág körébe vágó prózai dolgozatokat is, de ezek mellett mégis nagyobb a verses művek száma. A vezető tanár mindent elkövet ugyan az irány megváltoztatására, de ő az ajánlásnál többet nem tehet, s ez még most nem segít az ifjúság önképzőkörökének országszerte járványossá fajult versírási szenvedélyén.” Ez utóbbi megjegyzése azért fontos, mert – mint már említettük – az önképzőkörökben folyó munka döntő többsége irodalmi tárgyú volt, s ebben is a költészet állt középpontban. Ponty tanár úr érdeme, hogy felismerte ezt az egyoldalúságot.

Ahogy annyi más esetben, **Ady Endre** (1877–1919) életében sem tudjuk, hogy tehetsége kibontásában mennyi szerepe volt tanárainak, illetve az önképzőkörnek. Sok hatás érte őt, de tény, hogy kiváló tanárai voltak, és ezek között meghatározó volt Kincses Gyula, aki tanárként és a Szilágyság című lap szerkesztőjeként nagyban hozzájárult Ady költői fejlődéséhez. Ő tette lehetővé, hogy Ady első nyomtatást megérő verse a Szilágyságban megjelenjen. Írásunk szempontjából jelentős, hogy Adyra nagy hatással volt önképzőköri élete, s a bírlatok – függetlenül azok szakmai értékétől – formálták, csiszolták költészetét.

Önképzőköri életének egy epizódja azért érdemel figyelmet, mert meggyőződésünk (írásunkban ezt többször hangsúlyozzuk), hogy személyes pályafutásunkban sok esetben meghatározó szerepe van/volt a véletlennek. Közismert, hogy Ady nagyon csalódott, hogy nyolcadikban nem őt, hanem szerelmi vetélytársát, Somogyi Kálmánt választották meg az önképzőkör elnökének. Mellőzöttségének következménye volt, hogy további önképzőköri bírlataiban a bosszú dominált. Az a tény, hogy Friedmann Zsóka kegyeit vetélytársa nyerte el, meghatározta vagy legalábbis befolyásolta Ady költészetét; a kegyetlen, időközönként gyilkos kritika egész költészetének egyik jellemző vonása maradt. Egyúttal az a tény, hogy Adyt méltatlanul nem választották meg elnöknek, olyan hajtóerőt jelentett, mely kedvező hatással volt életére. Ebben az esetben egy negatív eseménynek kedvező következménye volt.

Ady már hatodikosként önképzőköri tag volt, de csak egyetlen verssel próbálkozott. A tagság a *Nemtőhöz* című versét elfogadta. A következő tanévtől, 1894 szeptemberétől igen aktív tagja az önképzőkörnek. Teljesítményei: VII. oszt.: egy vers (albumba vétel); VIII. oszt.: két ünnepi beszéd, hat vers (két díj, két albumba vétel, két sikerült).

Sikereit bizonyítják, hogy hatodikban a főjegyző 10 ftr adományából 2 ftr 50 kr-t kapott, nyolcadikban az iskola értesítőjében a következő olvasható: „Lőrinczy György isk. főgondnok 10 ftr-os adományát, mely az önképzőköri legjobb dolgozat felüljutalmazására fordítandó, a milleniumi ünnepélyre készített dolgozataival (beszéd és költemény) elnyerte Ady Endre VIII. o. t. Az önképzőkör saját pénztárából jutalmat tűzött ki. Ebből nyert Ady Endre 5 ftr-ot, millenáris ünnepi beszédéért, *Czillagom cz.* költeményével 3 ftr-ot.”

Az önképzőköri jelentés szerint március 15-i beszéde is pályadíjat nyert.

Külön figyelmet érdemel bírálati tevékenysége. Félelmetes bíráló volt. 1914-ben a *Az ifjúság kora* című írásában saját magáról írta: „Én hetedikes gimnazista koromban főképpen

kritikus és ballada-író voltam. Mint kritikus gyilkoltam mindenkit, aki a tollam ügyébe esett.” Öccse, aki talán legjobban ismerte, azt írta róla, hogy a bírálatokban „ősi és alaptermészete” tükröződött. Tény, hogy kereste a bírálat lehetőségét. Hangvétele gúnyos és kemény volt, de az is tény, hogy mondanivalója kétségtelen tehetségét, éleslátását bizonyította.

Ady további életútja közismert. Hogy tehetségének kiteljesedéséhez hozzájárult az önképzőkör, abban nem kételkedhetünk.

Gombocz Zoltán (1877–1935) és **Zsirai Miklós** (1892–1955) életútja a középiskolától, az önképzőkörökön keresztül a nyelvtudományok magas szintű műveléséig igen sok hasonlóságot mutat. Mindketten a Soproni Evangélikus Líceumban, a Kis János alapította Magyar Társaságban alapozták meg tudományos pályafutásukat. Gombocz édesapja evangélikus lelkész, később az evangélikus líceum történelem- és bölcsészettanára, majd igazgatója volt. Bár az „öröklött tehetség” kifejezést óvatosan használjuk, de tény, hogy apai és anyai ágon is kedvező alapokkal kezdte meg tanulmányait. A Magyar Társaságnak egyik legtehetségesebb, legaktívabb tagja volt. Hetedik osztályos korában eredeti forrástanulmányok felhasználásával dolgozatot készített a francia regényirodalomról, majd pályázatot nyert Byron *Childe Harold búcsúja* című munkájának fordításával. Nyolcadikos korában *A magyar regényirodalom fejlődése* című dolgozatával Napóleon-aranyat érdemelt ki, *A művészet és valóság* című munkájáért pedig a Döbrentei Gábor-alapítvány aranyát. Érdekes, hogy édesapja jogásznak szánta, de az érettségi elnök Fröhlich Izidornak, az elméleti fizika tanárának tanácsára a magyar-francia szakot választotta. Aligha szorul bizonyításra, hogy döntése az önképzőköri előzményeknek megfelelően optimális volt. Gombocz az 1895-ben megnyílt Eötvös Kollégium hallgatója lett, majd a hazai tudósképzés bölcsőjének tekintett intézményben a nyelvtudomány országosan elismert képviselőjeként, 1928-tól 1935-ig az Eötvös Kollégium igazgatójaként fiatalok sokaságának tudományos útját egyengette.

Zsirai Mikós szintén az Evangélikus Líceumban, ugyancsak a Magyar Társaságban kapta meg azokat az alapokat, melyek a nyelvtudomány országosan elismert tudósává tették.

Természetesen az akadémiai tagságon kívül mindketten számos hazai és külföldi elismerésben részesültek. Aligha kétséges, hogy Gombocz és Zsirai tanár urak tudásuk alapjait, sokoldalú személyiségük alapjait a soproni Magyar Társaságban alapozták meg.

Krúdy Gyula (1878–1933) pályáját is meghatározta a nyíregyházi evangélikus gimnázium önképzőköre és különösen az iskola egyik tanára, Porubszky Pál, aki felismerte tanítványa tehetségét. Krúdy iskolai mozgékonyasága „védelemre” szorult, és ezt tanára biztosította. Aligha véletlen, hogy Krúdy élete végéig tisztelte és szerette egykori tanárát, s 15 éves tanári jubileuma alkalmából így írt róla: „Hogy fut az idő. Az öreg Porubszkyból tehát valójában öreg ember lett. Elmúlt az idő, amikor első novellámat az önképzőkörben előtte felolvastam, és szívdobogva vártam korholását vagy dicséretét. Hogy író lettem, azt neki köszönhettem. Az első álmokat ő oltotta belém, ő nevelt fel... És ma is gyakorta, ha megírtam valamit, amihez kedvem és hangulatom volt, midőn leteszem a pennát, magamban úgy gondolom: Vajon fog-e tetszeni az öreg Porubszkynak? És rajtakapom magam, hogy néha csak azért szeretném kivágni a rezet az írásaimban, hogy az öreg Porubszky ott

Nyíregyházán meg legyen velem elégedve.” Krúdy visszaemlékezése bizonyítja, hogy egy-egy tag számára az önképzőkörök elnökeinek életre szólóan meghatározó szerepe volt.

Nagyváradon született és tanult **Dutka Ákos** (1881–1972) költő, újságíró. Életének számos eleme írásunk szempontjából különleges figyelmet érdemel. Az első négy osztályt a nagyváradi premontréi gimnáziumban végezte, majd 1897 ősztől tanulmányait az Állami Főreáliskola ötödik osztályában folytatta. Gyenge, közepes tanuló volt, érdeklődést semmi iránt nem tanúsított. A VI. osztályban azonban már tagja lehetett az Arany János Önképzőkörnek, ahol természettudományi tárgyú előadásokat tartott, annak ellenére, hogy e tárgyakból is közepes volt.

Feltételezhetően a nyilvános szereplések sikere döntötte el további életútját. Az önképzőköri üléseken szavalt és díjat nyert, saját költeményeit adta elő, színdarabban játszott. A következő években sikert sikerre halmozott, de ezek ellenére mindvégig közepes tanuló maradt. Az iskolai teljesítmény, az élet során elért teljesítmény, a sikeres életút nem mindig konvergál.

Egy verspályázatát bizalmatlan tanára plágiumnak gyanította – de jött a már sokat emlegetett véletlen. Az esetet életrajzi könyvében meséli el:

„Hittanóra után hozzám jött Pálffy Béla hitoktató, a Tiszántúl harcos cikkírója. – Hol van az a verse? Írja le olvashatóan! Leírtam. Elvette. Elment. Másnap megjelent a vers a Tiszántúl tárcarovatában. Harmadnap rám förmedt az osztályfőnök. – Hogy mer maga újságba írni diák létére, érettségi előtt? Elővette az osztálykönyvet, s nagy megdöbbenésemre beírta, hogy »újságba való írogatás miatt harmadfokon megrovom«. Negyednap hozzám jött Pálffy Béla hitoktatóm, s váratlan fordulattal csak ennyit kérdezett? – Akar újságíró lenni? – Minden álmom – dadogtam szédült zavarban. Másnap már híreket írtam. Egy hét múlva inspekciós szerkesztő úr voltam...”

Dienes Pál (1982–1952) A fővárosi tisztviselőtelepi gimnáziumban, az úgynevezett Tündérpalotában a Széchenyi Körben a fizikai, mérési gyakorlatokat vezette. Munkásságát Európa-szerte értékelték.

Babits Mihály (1883–1941) már diákkorában, a pécsi ciszter gimnázium tanulójaként aktív tagja volt az önképzőkörnek. A kör rendes üléseit vasárnaponként, a szaváló és bíráló gyűléseket ritkábban, kedden és szombaton tartották. A bírálendő műveket legtöbbször már előre benyújtották, hogy a tagoknak lehetősége legyen azokat tanulmányozni, s véleményüket megalapozni. Az írásban, névtelenül, kézírással benyújtott műveket előzetesen egy bizottság megrostálta, és az arra érdemes műveket kiadták bírálatra. A titkosság és a bírálatok objektivitása bizonyára sok kívánni valót hagyott maga után, mégis jól jelzi az önképzőkörök törekvését demokratikus működési szabályok betartására.

Annak ellenére, hogy Babits koránál fogva még még nem volt rendes tagja az önképzőkörnek, rendkívül aktív volt. 1899. január 22-én, február 5-én és 19-én is szavalt. Egyik alkalommal sem volt sikere. A versmondás tehát nem volt a fiatal Babits erős oldala. A bírálók hol az előadást, hol a versválasztását kritizálták.

A kudarcok, bírálatok nem vették el kedvét az önképzőkori munkában való részvételtől. A megfelelés szándéka, az akarás önmagában értékelendő, sőt bizonyos, hogy a bírálatok hozzájárultak későbbi előadói sikereihez. A bírálatok objektivitását, színvonalát természetesen nem ítéltjük meg, de azok részletessége igényességre utal. Idézzünk néhány megállapítást:

„A darabot megtanulta, s előadásában nagyon sok önállóságot árult el; hangja azonban még nem elég erős, sokszor átcsapott színészkedésbe.” „Tárgyválasztása helytelen, mert Arany *Toldija* nem való szavalásra.” „Taglejtései helytelenek. Szokják le a tisztelt szavalt ezen hibájáról, s akkor sikert fog elérni.”

A következő évben, amikor Babits már a kör rendes tagja lett, maga is bírálhatott. Egy kuruc költéssel foglalkozó tanulmányának másodbírálója volt. Ezt egy másik bíráló véleményével szemben „mint közepes művet” fogadta el.

Későbbi sikerének egyik bizonyítéka, hogy március 5-én *Vázlatok egy nap történetéből* című beszédét olvasta fel, majd áprilisban Kiss József egyik versét adta elő, de a bírálat ismét elmarasztalta, s javasolták, hogy inkább komikus verset adjon elő. A következő tanévben a verseken kívül *Viszály a tanácsházán* című novellájával próbálkozott. Bírálója – önképzőkori riválisa – több hibát is talált munkájában, de végül azzal a megjegyzéssel fogadat el „a fáradtság megérdemli, hogy elfogadjuk”. A fentiek jól tükrözik a bírálatok jellegét, melyek még akkor is hasznosak lehetnek, ha esetenként szubjektív szándékokkal is keveredtek, hiszen Babits teljesítményei fokozatosan javultak.

Aktivitásának eredményeként a következő tanévben az alakuló ülésen a tanárelnök és a tagság egyetértésével alelnöknek választották. Első feladata volt, hogy a kör tagjai számára kedvezményes belépőjegyet szerzett a pécsi színházba. A kudarcok miatt, illetve a mindinkább jelentkező sikerek ellenére Babits lemondott önképzőkori alelnökségéről. Ennek pontos okát nem ismerjük, de írásunk szempontjából inkább azt hangsúlyozzuk, hogy Babits további életére nézve fontosabb, amit egyik életrajzírója, Buda Attila így fogalmazott meg: „Az önképzőkör, amely kudarcokban, intrikákban és sikerekben egyaránt részesítette, amelynek tagjai kíméletlenül kritizálták ugyan egymást, de a rátermettséget és a teljesítményt elismerték; kicsiben előlegezte azokat a hatásokat, amelyekkel később, az irodalom részvevői által oly sokszor szembesült...”

Később, tanárként, az újpesti gimnázium Mátyás Király önképzőkörének elnökeként szoros barátságba kerül Komjáthy Aladárral (1891–1931), aki a későbbiekben költőként, íróként, műfordítóként vált ismertté. Legkedvesebb tanítványával kapcsolatuk baráti és szoros maradt az iskolai éveken túl is.

Babits újpesti tanársága után a tisztviselőtelepi „Tündérpalota” Széchényi Önképzőkör tanárelnökeként létrehozta az idegen nyelvű szakosztályt. Tanítványai szeretettel és tisztelettel emlékeztek rá. Dörner György egykori diákelnök így emlékezett vissza: 1912-ben Babits már ismert költő volt, a Nyugat munkatársa. „Erről mi diákok nemcsak kívülről (újságokból, lapokból) értesültünk, hanem a magyar nyelv órán is, mert Vinkler József, akkori osztályfőnökünk felolvasta Babits Mihály *Danaidák* című versét, amely újszerűségével és remek ritmusával nagy hatással volt ránk.” Bár az önképzőkörnek fő érdeklődési területe az irodalom volt, rendszeresen szóba kerültek természettudományos kérdések is.

Juhász Gyula (1883–1937) Szegeden tanulóként, Szakolcán a Gvadányi Önképzőkörben tanárelnökként vett részt az önképzőkori munkában. A verseiről szóló bírálatok eleinte nem voltak kedvezőek, de ez csak fokozta erőfeszítéseit. VII. osztályosként a *Petőfi szobránál* című verssel pályázott. A bírálat szerint „A tárgy szép, az alapgondolat is. A költemény szerkezete jó, stílusa könnyed, azonban az érdemkönyvbe nem írandó be, mert rímei rosszak.” A szigorú bírálatot Juhász nehezen dolgozhatta fel, mert csak egy évvel később próbálkozott egy tanulmánnyal. *Az irányzatos regények* című írásáról a bírálónak ellentmondásos véleménye volt: „A szerző rengeteg anyagot dolgoz fel, mely olvasottságát bizonyítja ugyan, azonban minden szempont nélkül sorakoztatja fel anyagalmazatát, s ez bizonyos határozatlanságot kölcsönöz művének.” További próbálkozása volt, amikor 1901 márciusában Tompa Mihály egyik költeményét adta elő. A bíráló ebben az esetben is kritikus volt, „Kifogásolható a szavalt szentimentális volta és a görnyedt lehajló testtartása, amelyhez még a gesztusok és a hangsúlyozás gyengesége is járul. Az igyekezet és a kedv fellelhető, azonban előadó rendkívül bátortalan, sokszor szükségtelenül ijedt szemekkel néz hallgatóságára.” Májusban *Böcklin: A Pán festője* című pályázatáról írva bírálója kiemelte tárgyyszeretétét, magas fokú felkészültségét, s dicséri azt a könnyed előadói készséget, „amely könnyen érthetővé tudta tenni a rendkívül elvont, szinte filozofikusan mély tanulmányt.”

Sem Juhász teljesítményének színvonalát, sem a bírálat jogosságát nem tudjuk, s nem is kívánjuk megítélni. Szempontunkból csak Juhász törekvése, szándéka, tudásvágya, próbálkozása az értékelendő.

Juhász Szakolcán tanárként a Gvadányi Önképzőkör alapítója, szervezője volt. Amint a bevezetőben említettük, az önképzőkörök tartalmi munkájába a tanárelnökök csak ritkán avatkoztak be. Nem így volt ez Juhász esetében, akinek szemlélete, tenni akarása rányomta a bélyegét az önképzőkör tevékenységére. Elég itt az első évben megtartott munkaülés tematikájára utalnunk, mely szerint a tanulók politikai témákkal is foglalkoztak. Az egyik tanuló például előadást tartott *A jobbság helyete Eötvös A falu jegyzőjében* címen. Juhász az ülésen a gyakorlattól eltérően beszámolt a hazai könyvpiac újdonságairól, Ady új verseskötetéről, Babits Dante-fordításáról stb.

Az önképzőkörnek önálló zenekara is volt, Juhász a műsort megbeszélte a zenekarral, s tavaszi-nyári estéken a főtéren sétáló szakolcai polgárok hallgathatták a diákok muzsikáját. Szalatnai Rezső, aki Pozsonyban maga is önképzőkori tanárelnök volt, Juhászra visszaemlékezve írta, hogy volt olyan tanítványa, aki szerint egy hét alatt többet tanult Juhásztól, mint másoktól fél év alatt. Egy másik tanítványa „fejtegetéseinek eleganciájára” emlékeztet, megint más tanítványa azt idézi fel: „sokszor visszafojtott lélegzettel hallgattam, nehogy elszakadjon egyetlen szava is.” Mindezek a képességek kibontását, a tehetségmentést jelentették, még akkor is, ha az emlékezők nevét nem találjuk meg a lexikonokban.

A békéscsabai gimnáziumban az 1899/1900. tanévben a VII–VIII. osztályos tanulók kívánására nyílt meg az önképzőkör, melynek tagja volt **Gyóni Géza** (1884–1917) is. Önképzőkori tevékenységének részleteit nem ismerjük, de a kör számontartotta egykori tagját, s az 1917/18. tanévben egy nagyszabású ünnepség keretében felvette Gyóni Géza nevét.

A temesvári gimnázium önképzőkörének tagja volt **Novobátzky Károly** (1884–1967) elméleti fizikus. Élénk, sportot szerető gyerek volt, könnyen tanult. Kiváló tanára volt Privorszky Alajos, akinek tudományos munkái geometriai és függvénytani tárgyúak voltak. Novobátzky érdeklődése, bizonyára tanára hatására, a matematika és fizika felé fordult. Sorra nyerte az önképzőköri pályázatokat. A középiskola elvégzése után Eötvös-kollégista, majd a budapesti Kölcsey Gimnázium tanára. 1950-tól az ELTE Elméleti Fizikai Tanszék vezetője, a Fizikai Intézet kutatója, a Magyar Tudományos Akadémia elnökhelyettese.

Kolozsvár kulturális szempontból a XIX. század végén különleges helyet foglalt el. Két egyeteme, színháza, iskolái, hat napilapja, tizenkilenc folyóirata a pezsgő szellemi élet bizonyítéka. Ebben a légkörben nőtt fel **Kuncz Aladár** (1885–1931), aki 1899-ben, a kolozsvári piarista gimnáziumban Laczkó Géza barátjával Madách-kör néven irodalmi egyesületet alapított. A magánkezdeményezés aztán két év múlva beolvadt az iskola Pázmány Péter Önképzőkörébe, ahol elbeszéléseket írtak, megbírálták egymás előadásait, szavaltak stb. A kör elnöke Laczkó Géza, könyvtárosa Kuncz Aladár volt. Kuncz, vagy ahogy társai hívták, „Dadi” az 1901/1902. tanévben *1848 költészetéről* és *Chateaubriandról* címmel írt értekezéseket, a következő évben Kemény Zsigmondról és Szigligeti Edéről tartott előadást, majd *A Zord idő történelmi háttere és mint korrajz* című munkájával elnyerte Erdélyi Károly 20 koronás pályadíját.

Az önképzőkörben tudatosan törekedtek az irodalmi tematikát kibővíteni. 1904/1905-ben például az előadások címei között olvasható: *Az egyenlő szárú háromszög súlypontjának analitikai meghatározása; A világosság és nedvesség hatása a növény fejlődésére; A Földközi-tenger és az Atlanti-óceán jelentősége az emberiség történetében*. A tanév egyik pályázati címe: *Leírandó a születési hely (város, falu, község) egyszerű magyar nyelven, beleértve a hely történelmi, földrajzi és gazdasági viszonyait is*.

Kosztolányi Dezső (1885–1936) számára a szabadkai önképzőkör járult hozzá írói tehetsége kibontásához. Első versét ötéves korában írta, hatodikos korában a Bácsmegyei Napló későbbi szerkesztőjével Előre címen sokszorosított lapot szerkesztett, melybe ő szolgáltatta a rímbe szedett humort. Hetedikos korától önképzőköri tag. Aktívan részt vett ugyan a kör munkájában, de jellemzően igen gyakran bírálta is annak színvonalát.

Naplójában írta: „Borzasztó önképzőkör. Kétségbeesett munkássággal dolgozik, és mindegyik verset ír, verset, boldog, boldogtalan.” Tisztában volt tehetségével, szellemi fölényével. Jellemző naplójának következő részlete: „Nem is igen naplóba való dolog, amit ide fogok vetni, hogy később teljesen hű képet alkothassak magamnak e koromról. Mióta hatodik gimnáziumba járok, gondolkozni kezdek, vajon mi vezet jobban a nagysághoz, mi fejezi ki jobban a talentumot, az iskola vagy a vele való dac. Tavaly az utóbbit követtem, s sajnos, el is buktam a harcban, de ezen küzdelem közepette születtek elmémnek legnagyobb szerűbb alkotásai, hasonlólag két csiholó köhöz, melyek az egymáshoz való dörzsölés által hozzák létre a szikrát.”

Kosztolányi ifjúkora, s természetesen benne az önképzőkör kiválóan alkalmas volt a tehetség korai felismerésére. Félelmei, szorongásai, belső konfliktusai, önértékelési problémái egyértelműen tehetségére utaltak.

Meg kell említeni kiváló tudós tanárát, Toncs Gusztávot, akit tanítványai rajongásig tiszteltek, szerettek. Egykori tanítványai közül Kosztolányinak egy 1926-ban írt leveléből idézünk: „Szeretett tanárom, ifjúkorom kedves tanára! Elmondhatom, hogy mióta elhagytam az iskola padjait, nem múlt el hónap, hogy Ön ne jutott volna eszembe. Szavait állandóan hallom, mozdulatait állandóan látom. Írói pályámra Ön adta a szellemi úttravalót. A fényt osztotta szét tanítványai között, mint az én áldott, ezerszer áldott Édesapám.”

Feljebb csak vázoltuk az önképzőkör szerepét Kosztolányi életében, de aligha kétséges, hogy tisztában volt tehetségével. Gyermekkorában szoros kapcsolatban állt Csáth Gézával, unokatestvérével, akiből édesapja zenészt akart nevelni, de ő festő akart lenni. Különös, és figyelmet érdemel, hogy rajztanára tehetségtelennek tartotta. Mindezek ellenére már 14 éves korában az irodalomban egy zenei tárgyú kritikával jelentkezett. Első irodalmi alkotása, *A kályha* című novellája a Jövendő című lapban jelent meg. Csáth tehetsége kétségtelen, de írásunk szempontjából is figyelmet érdemel, hogy a rossz szülői és tanári befolyás hogyan vezetett személyiségének megtöréséhez, majd az öngyilkossághoz.

Sztrócai Kálmán (1886–1956) természettudományi író, az Irodalom és Tudomány, valamint az Ifjú Technikus című folyóiratok szerkesztője, az 1903/1904. tanévben a szabadkai főgimnázium önképzőkörének titkára volt. Ugyanebben az évben két sikeres pályázatot nyújtott be *Harcaink az alkotmányért* és *Az elektromosság az emberiség szolgálatában* címen. Mindkét pályázata azt is jelzi, hogy az önképzőköri indulás több tudományterületre is kiterjedhet.

A vers végigkísérte **Áprily Lajos** (1887–1967) életét. Egy interjúbán említette, hogy „ma is elolvasok minden szemem elé kerülő verset, s ha prózai műfordításaimra pillantok, szinte csodálkozom, hogy is kalandozhattam el a próza felé.” A ritmussal, a verssel való korai találkozásáról így írt: „Falusi házunk udvarán egy hinta volt. Kisfiús szenvedélyességgel hintáztam, a lengéseket a ritmus kísérte bennem, a ritmusból dallam lett, s a dallam szavakat szedett magára. Sok gyermek hintázik így, de bennem tovább élt ez a ritmusöszton, s egy-egy nagyon zsenge verset alakított már elemista koromban.” Tizenkét éves volt, amikor a kolozsvári református kollégiumba került, s ott már rendszeresen írta verseit egy pepita füzetbe.

Az irodalom iránt amúgy is érzékeny fiatal az önképzőkör aktív tagja volt. Hetedikes korában hat korona jutalomban részesült, és ez nyolcadikos korában megismétlődött. Az önképzőkör lapjában is megjelent írása, és az ezzel járó elismerés további írásra ösztönözte. Mindebben magyartanára, Kovács Dezső is segítette.

A szegény paraszti családból származott **Tamási Áron** (1897–1966) a székelyudvarhelyi gimnáziumban az önképzőkör aktív és sikeres tagja volt. A tagság irodalmi érdeklődésére jellemző volt, hogy előfizettek Herczeg Ferenc irodalmi hetilapjára, az Új Időkre és a Zászlónk

című ifjúsági lapra. Az utóbbit Tamási az önképzőkörben ismerhette meg. 1915-ben és 1916-ban dicséretben részesült a Zászlónk pályázatán. A siker nyilván befolyásolta életútját. Az önképzőkör elnöke Szemlér Ferenc, a későbbi jeles erdélyi költő volt, aki nagy hatással volt a kör tagjaira. Tamási egy alkalommal Petőfi *A magyar nemes* című költeményét adta elő. Szereztek neki egy karosszékét és egy pipát, így mondta el a verset farkaslaki hanglegjtés-sel. Érthetően nagy sikere volt. Önképzőköri tevékenysége bizonyára mélyen kihatott további életútja alakulására.

A szatmárnémeti gimnázium önképzőkörének tagja volt **Antal Dániel** (1901–1972) mezőgazdasági szakíró. Visszaemlékezése jól tükrözi, hogy az önképzőkör nem minden esetben vezetett országosan ismert teljesítményig, de embert formáló hatása nyilvánvaló volt. Így írt erről: „Sok szép élményt jelentettek a Petőfi Sándor könyvek beszerzése és közkinccsé emelése, az önképzőkör irodalmi gyűlései. Mint hatodikos már felszólalási joggal élhettünk, sőt felolvashattuk irodalmi kísérletezéseinket. Én is próbalgattam szárnyaimat. Novellákat és verseket adtam be. Novelláimból egy sem maradt meg, de néhány vers igen. Nagyon jól tudom, gyengék, de nekem nagyon kedvesek, hiszen tizenhat-tizenhét éves koromban írtam őket.”

Balogh János (1913–2002) Kossuth-, Széchenyi- és a Magyar Örökség-díjjal, valamint a Magyar Köztársasági érdemrend középkeresztjével kitüntetett biológus számára a budapesti evangélikus gimnázium Arany János Önképzőköre határozta meg életútját. Az árvaházi gyermek számára az önképzőkör a „börtönajtó kinyitását” jelentette. Ötödikes korában már szabad volt pályáznia, s egy paraszttörténettel pályázott. A váratlan siker tíz aranykoronás jutalommal járt, amit, mivel egyebe nem volt, rövidnadrágban vett át. Iskolai elismerését, tegyük hozzá, az árva gyerek önbizalmát csak fokozta, hogy a novella megjelent a *Pásztortűz* című erdélyi folyóiratban is. Hatodikos korában titkára, majd alelnöke, végül diákelnöke lett a körnek. Tanárai, osztálytársai nagy irodalmi jövőt jósoltak neki, de az ő érdeklődése a biológia felé fordult. Újabb pályázatát latin nyelven írta a pókokról. A rövidnadrágos árva gyerek előtt az önképzőkör nagyra nyitotta a kaput.

Rákos Sándor (1921–1999) édesapja sokoldalú érdeklődésű, anyagi nehézségekkel küszködő nyírségi tanító volt. Tanyán felnövő Sándor fia kínlódva, nehezen tanult meg olvasni. Bár az első elemi iskola elvégzése után jutalmul a *Kincskereső kisködmönt* kapta, de azt még nehezen, szótagolva olvasta. Kíváncsi természete azonban átszegtette a kezdeti nehézségeken. Feltételezhetően apjától örökölt érdeklődése, kíváncsisága jellemző volt egész gyermekkorára. Egy visszaemlékező így írt róla: „Én már 77 évet megéltem, de Kálmánháza még ilyen gyereket nem láttam. Őt mindig érdekelt valami. Rettenetesen szerette a felnőttek társaságát, és olyan figyelmes volt. Le nem vette róluk a szemét, mindig figyelte, ki mit mond... Mindenféle ragadt rá, már én akkor gondoltam, hogy ennek valamire vinni kell.” Bizonyára ezt apja is felismerte, s fiát a hajdúnánási gimnáziumba íratta, ahol fiatal vallásánára felismerte a szerény, félszeg diák értékeit. Amint azt írásunkban több helyen is érintjük, a tanári személyiség ebben az esetben is meghatározó volt. Ez a meghatározó tanár a Sárospataki

Református Teológián végzett Horkay László. A művelt, filozófiából doktorált tanár ösztöndíjként Zürichben, Edinburgh-ben, Glasgow-ban és Tübingenben is tanult.

A Kossuth- és József Attila-díjas költő, **Pilinszky János** (1921–1981) a budapesti piarista gimnázium Vörösmarty Önképzőkörének aktív tagja, majd jegyzője volt. Hatodik korában költői versenyen a második díjon kívül jutalmat is kapott. Nyolcadikban Mécs László *Kamaszok* című versét szavalta, és ezzel harmadmagával első díjat nyert.

Nemes Nagy Ágnes (1922–1991) a Baár-Madas Leánygimnáziumban az önképzőkör titkára volt. Az iskola igazgatója Áprily Lajos volt, akinek önképzőköri múltjáról már szóltunk.

Niederhauser Emil (1923–2010) Széchenyi-díjas történész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja diákkorában a pozsonyi MórícZ Zsigmond Önképzőkör főtitkára volt. 1941-ben Széchenyiről, 1942-ben Rákócziáról tartott előadást. Az önképzőkör célját Szalatnai Rezső tanárelnök így foglalta össze: „Az önképzőkör az önnevelés köre. Becsületes, bátor fellépésű, hozzászóló tudó, szereplést vállaló fiatalok munkaközössége. Ez a mi körünk arra való, hogy felismerje a tehetséget és bátorítsa és virágzásra készítse a maga éghajlatával. Tehetségkutató és tehetségmentő mozgalom vagyunk egy középiskolában, egy kis kör, ahol minden diák megtalálja a maga helyét. Mély öntudatot láttam azoknak az arcán is, kik egyszer sem szerepeltek, csak meghallgatták a társaikat, értő, bíráló és lelkes kedéllyel. Történelemből, zenéből, költészetből, érzelmekből és okos szókból álltak össze önképzőkörünk falai. Előttünk az egész magyar irodalom, a nemzeti lételmélet kútforrása, válogathatunk benne. Aminthogy a történelmi példákából összeállíthatjuk eszményeinket és életigazságainkat.” Aligha véletlen, hogy a Szalatnai tanár úr programja szellemében működő önképzőkör fontos állomás volt Niederhauser Emil magasra ívelő szakmai pályáján.

Pölöskei Ferenc (1930–2016) történész, akadémikus a pápai református kollégium önképzőkörében találkozott a történelemmel. Egy interjúban így írt erről: „Kortársaim közül a kollégium önképzőkörében többen is verset, novellát írtak, s nálam több sikert értek el. Néprajzi, történelmi jellegű dolgozataimmal többre vittem, s végül a kör elnöke lettem. Fontos önképzőköri feladatunknak tekintettük a frissen megjelenő, új, modern szellemiséget tartalmazó szépirodalmi, történelmi, szociológiai, jogi könyvek beszerzését és közkinccsé emelését a diákok között.” Az önképzőköri tevékenység bizonyára hozzájárult Pölöskei Ferenc tudományos életútjához.

Szerkesztői utószó

Ezt az írást az idén tavasszal elhunyt Jáki László¹ még 2019 végén küldte el szerkesztőségünknek, hogy a készülő dolgozatát figyelmünkbe ajánlja, s megkezdődjék az egyeztetés a kidolgozás utolsó szakaszának tennivalóiról. Erre azonban már nem került, nem kerülhetett sor, így a dolgozat befejezetlen maradt. Ugyanakkor úgy gondoltuk, ez a lezáratlan kézirat hitelesen jeleníti meg a szerző tudományos életútjának, fáradhatatlan pedagógiai-kutatói magatartásának, munkásságának ethoszát. Miért is? Kézenfekvő a válasz, Jáki László azért búvárolta a múltat, a régmúltat, mert a jövő útjaira igyekezett ajánlatot tenni a mai pedagógus nemzedékeknek. Nem csupán abban a legtágabb értelemben, hogy minden igaz történeti munka magától értetődően a jövőt támogatja, annál sokkal közvetlenebbül. Azért írt az önképzőkörökről, mert felismerte, hogy az iskolai és az iskolán kívüli nevelés klasszikus köztes formája sokat segíthetne a mai tehetségnevelés gondjain, ha mernénk bátrabban visszanyúlni ehhez a hagyományhoz, ha megújítva, korunkhoz igazítva újjáéledne. Hiszen van-e aktuálisabb, mint a diákok egyéni szuverenitását, közösségi elkötelezettségét, demokratikus érzületét, alkotói ambícióit, kritikai készségét egyaránt és egyszerre szolgáló iskolai és iskolán kívüli szerveződések kezdeményezése, támogatása.

A kéziratot szerkesztve bocsátjuk közre, ez nyelvi javításokat, adatok kiegészítését, pontosítását és a szerkezet kisebb átigazítását jelenti.

Alázattal, szerényen, önzetlenül és lankadatlan buzgósággal szolgálni – ilyennek ismeretem meg Jáki Lászlót írásai szerkesztőjeként. Írásterveivel, kézírataival mindig úgy jelentkezett, mintha maga iránt kétségekkel teli ifjú szerző volna, holott rendkívüli tudással bírt évszázadok hazai pedagógiai örökségéről: vele egy nehéz korszak nagy nemzedékének egyik kiválósága távozott. Terveiből sokat magával vitt, mert kifogyhatatlan volt ötletekben, témákban, feladatokban, de szorgalmát, tartását, életművét ránk hagyta. Sietett mindig, mert sok dolga volt, és feltételezte, hogy mindannyian így vagyunk ezzel, s ez igazi ösztönzés volt. Elegáns alakja, figyelme velünk marad. Munkássága szerteágazó, sok tanulsággal szolgál, tördölnünk kell, törödnünk érdemes a feldolgozásával.

Emlékét híven megőrizhetik az új nemzedékek, ha nem mondanak le a múlttól és nem írják át, nem rövidítik le, nem egyszerűsítik, nem felejtik el a legígéretesebb jövő kedvéért sem. Mert ez az alku nem járhat sikerrel. Ezt is tőle tanultam.

A Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium diákját, Schwanner Alizt, az újraalapított Soproni Magyar Társaság elnökének szavait idézem befejezésül: „Mi azt szándékozzuk képviselni, hogy az irodalom nem csak egy általános tantárgy költők életrajzával és kötelező művek tömkelegével. Úgy véljük, hogy ez a művészeti ág a lélek, adott korok mondanivalójának megnyilvánulása papíron, és aki ezzel foglalkozik, az a kultúrát ápolja.” Jáki László örömmel és bizakodással nyugtázná ezt a programot.

(TG)

¹ Előző lapszámunkban nekrológokkal emlékeztünk rá, és búcsúztunk tőle. (A szerk.)